

o stárnoucí rodiče, závazku, který je stále aktuálnější pro řadu žen v produktivním věku. Volba kvalitativní metodologie v podobě „analytického narativu“ umožnila klást si otázku, jak ženy, které přijaly závazek primární péče o své stárnoucí rodiče, prožívají životní fázi tzv. „třetího věku“ či „mladého stáří“ a jak tuto situaci reflektují. Vedle v české společnosti stále hluboce zakořeněných, a tedy nepřekvapivých genderových stereotypů, které predikují, že roli primárních pečovatelek o své nemožující rodiče přijímají ženy, dcery, autorky identifikovaly další jak kulturní, hodnotové, tak i strukturální příčiny tohoto stavu. Některé z podmínek, které ženám v této studii umožnily postarat se o své rodiče, vyplynuly též ze stavu a vývoje společnosti ještě před politickou a společenskou transformací, neboť „více než polovina dotazovaných žen žila celý svůj život ve dvougeneračním bydlení společně se svými rodiči“ (s. 333), což může odkazovat k bytové situaci před rokem 1989. Zjištění, že ženy, které přijaly břímě péče o rodiče, se po smrti osoby, o niž pečovaly, vracely (či měly v úmyslu se vrátit) do zaměstnání, potvrzuje poznatky dalších výzkumů publikovaných v této knize o diverzifikaci životních drah v současné české společnosti (s. 332).

Hlavním přínosem publikace *Vlastní cestou* je přehledný exkurs mapující proměny české společnosti po roce 1989 z perspektivy životních drah. Díky tomu by mohla kniha aspirovat na své zařazení do povinné knihovny studentů sociologie, kterým by umožnila základní vhled do dané problematiky a pro které by mohla být odrazovým můstkem pro další zkoumání. Od autorek orientovaných na problematiku genderu bych očekávala, že v rámci určité proporcionality zaměří svoji pozornost např. i na roli otců. I z laického srovnání je možné soudit, že participace současných mužů na výchově dětí a na péči o ně oproti období před rokem 1989 vzrůstá. Pozornost by si tak dle mého soudu zasloužili otcové na „rodičovské dovolené“. Je si-

ce možné namítnout, že jde zatím spíše o marginální jev, ale podobně by bylo možné vnímat i kapitolu „Zneuznání v příbuzných migrace“. Tak jako fenomén otců na rodičovské dovolené by diverzifikaci životních drah mohla argumentačně obohatit i analýza životních strategií homosexuálních párů. V kapitole „Péče o stárnoucí rodiče“ lze spatřit opomenutí při designování výzkumného vzorku, kdy autorka vedla rozhovory výhradně se ženami pečujícími o svoje stárnoucí rodiče, jejichž děti (pokud je měly) již odrostly a opustily domácnost rodičů. Daleko palčivějším problémem, který navíc může mít zásadní vliv na proměnu životních drah, se však může ukázat fenomén tzv. *sandwichové generace* žen, které se díky samotnými autorkami potvrzovanému odkládání tranzice odchodu z domova rodičů, posouvání věku vstupu do trvalého partnerského svazku či manželství a především odkládání rodičovství, ocitají v kleštích dvojité péče, péče o své nedospělé děti a současně o své stárnoucí rodiče.

Kateřina Kozáková

Marek Hrubec a kol.: Kritická teorie společnosti: Český kontext

Praha, Filosofia 2013, 718 s.

Kritická teorie společnosti s podtitulem *Český kontext*, jejímž autorem je Marek Hrubec a kolektiv, je pokusem předložit tuzemskému čtenáři úvod do tzv. „pražské školy kritické teorie“ (což je označení užívané samozřejmě v širším smyslu) a jejího příbuzného slovenského prostředí. Autoři knihy jsou veskrze pracovníci Sociologického ústavu AV ČR, přičemž je spojuje právě příklon ke kritické teorii, respektive analýza forem uznání a nerovností v současném světě.

Po formální stránce je kniha tvořena patnácti kapitolami (včetně předmluvy) a každá kapitola je rozdělena do tří podka-

pitol. V prvních podkapitolách je prezentována reflexe zahraniční kritické teorie v tuzemském kontextu, ve druhých podkapitolách se setkáváme s interpretací „originálních rozborů českých autorek a autorů, ať už se jedná o zcela nové myšlenky, nebo o rozpracování myšlenek zahraniční kritické teorie“ (s. 10), a třetí podkapitoly nastiňují možné budoucí způsoby tázání se a možný vývoj kritické teorie společnosti. V knize se setkáváme s myšlenkami a koncepcemi autorů několika generací českých teoretiků, přičemž hlavní roli zde hrají teorie Karla Kosíka, Dušana Machovce, Egona Bondyho či Roberta Kalivody, a také s výzkumy autorů současných, kteří jsou převážně autory předložené publikace. K formálnímu řazení jednotlivých příspěvků se ještě v průběhu recenze vrátíme.

Z hlediska obsahového je možné vytyčit několik linií, kterými se autoři a autorky knihy zabývají. Základem je sociální kritika „nespravedlností a patologií“, která se zabývá uspořádáním společnosti a která má vést k „normativnímu pojetí toho, jak by uspořádána být měla“ (s. 7). Odtud je již velmi blízko k dílu Axela Honneta, jež byla ve velké míře věnována publikace *Od zneuznání ke spravedlnosti* (autorem je Marek Hrubec, recenzovaná je v *SČ/CSR* č. 4/2012). Honneth se zabývá právě problémem uznání, což je další leitmotiv *Kritické teorie společnosti*, objevující se téměř v každé kapitole. V úvodní předmluvě Hrubec také dodává, že kritická teorie společnosti byla již od svého vzniku „trnem“ v oku představitelů moci a zároveň „kritická teorie společnosti je spojena i s určitým osobním nasazením a se snahou přispět k proměně společenské praxe. A k tomu směřuje i naše kniha.“ (s. 12) Osu provázanosti témat tvoří pět základních paradigmat kritické teorie; za prvé se jedná o paradigma práce a výroby, za druhé rozbor práce v perspektivě pudové přirozenosti, za třetí paradigma komunikativního jednání, za čtvrté paradigma sociálního uznání a za páté koncept globálních interakcí.

Co je však problematické a prolíná se celou publikací, je jakási zásadní nevyváženost, kterou můžeme spatřovat již v úvodní přehledové kapitole nazvané „Globální ne/spravedlnost“. Za prvé se nesetkáváme s definicí spravedlnosti; zdá se, jako by byl tento termín implicitně přístupný a zároveň vzbuzoval pozitivní konotaci, přičemž je zároveň nutné zbavit se toho, co je označeno jako nespravedlné. Ovšem z jaké perspektivy? Nechceme zde proponovat relativismus, ale je nutné vymezit pojmy, se kterými se pracuje, a ukotvit je v určitém diskurzu. Stejně je to i s definicí kapitalismu, jak autoři rozumí globálnímu kapitalismu či onomu normativnímu pojetí nastolení toho, jak by společnost měla fungovat? S odkazem na Honnetha se v publikaci také velmi často setkáváme s pojmem patologie. Ovšem zde se znovu ocitáme v rozporuplné pozici; samozřejmě Marcuse se zabýval analýzou práce a pudové přirozenosti, Adorno a Horkheimer pracují s tímto pojmem taktéž, ale problém zůstává: z jaké pozice mluvíme o současném stavu jako o patologickém? Jakou pozici zastáváme s ohledem na problematiku sociálně-historických událostí a proč definujeme současný stav jako stav krize? Je totiž zřetelné, že snaha kritické teorie tak může zhatit sebe sama z jednoduchého důvodu, že se lpí na analýze jevů, které jsou ale chápány stejně, jako je tomu v oficiálním diskurzu moci.

Čtenář se nesetkává s přesným argumentem, ale s obecným popisem globálních změn a jejich vlivu na ekonomické, politické a kulturní uspořádání. A neodpovídá se na příčinu těchto procesů samých, neboli stále se pohybujeme na úrovni reprezentace, přičemž sféra subreprezentativní stojí jaksí na okraji pozornosti. Právě analýza geneze pole reprezentace je podmínkou možné artikulace difference uznání a neuznání. Pokud jsme konfrontováni se složitou tabulkou, která má ukázat komplexitu normativních principů uznání (s. 75), stále se pohybujeme v diskurzu racionality,

jenž je předmětem kritiky. Velmi dobrým příkladem těchto problémů může být například kniha J. F. Lyotarda *Rozepře*. Zde se ukazuje nutnost vyvázat se z určitého diskurzivního rámce, přemístit se do jiné jazykové hry, která umožňuje nalézt spravedlnost či uznání.

První kapitola tedy odhaluje jistou rozpolcenost publikace. Prvním cílem knihy je představení myšlenek kritické teorie, druhým, značně komplementárním seznámit čtenáře se současnou tematikou kritické teorie v rámci tuzemského bádání. Jakkoliv má být úvodní kapitola úvodem do myšlenek kritické teorie a jejího vývoje, ty jsou představeny značně schematicky a velmi stručnou referenční formou, protože je každé vybrané postavě kritické teorie věnován jeden či dva odstavce. Pro zájemce o úvod do kritické teorie se tedy jedná o úvod reduktivní, nesetkáváme se s hlubším vysvětlováním motivací a kontextů, pro čtenáře obeznámeného s hlavními zásadami kritické teorie se zase jedná o redundantní soubor referencí. S tímto problémem se setkáváme i u několika příspěvků v publikaci.

Druhá kapitola, jejímž autorem je Oleg Suša, nese název „Politická ekologie“ a zabývá se tématem životního prostředí v souvislosti globálních problémů moderní civilizace s tím, že ekologická sféra je vždy spojena s prostředím politiky a morálky (s. 81). Suša velmi přesně analyzuje to, jak dominantní diskurz moci pronikl i do sféry ekologie a používá ji ke svým účelům, a zdůrazňuje, že „globální politicko-ekonomická integrace v rámci systému, který prohlubuje asymetrie mezi zisky a náklady/riziky, [...] vede k mezinárodní (intersociální) i vnitrosociální dezintegraci“ (s. 105). Tyto společenské změny jsou symptomy výkonů panství nad přírodou a člověkem, přičemž Suša rozlišuje mezi třemi typy panství (s. 87). Osobně se však pozastavuji nad zasazením příspěvků ihned za úvodní kapitolu knihy. V tomto ohledu se mi jeví jako mnohem vhodnější

texty Milana Kreuzzigera („Mezi kulturním a transkulturním obratem“) a Michala Pullmana („Historický vývoj“), které nabízejí značně přehledné formulace stanovisek kritické školy. Ostatně první ucelený výklad kritické teorie nacházíme až na straně 137 s ohledem na provázanost sféry výroby a kultury. Kreuzzigerův text je velmi povedenou analýzou vlivů kritické školy v rámci tuzemského prostředí. To samé se dá říci i o textu Pullmana. V něm nacházíme jako hlavní motiv problematiku čtení Marxe v rámci kritické teorie, což je i případ příspěvku Ondřeje Štěcha, který vychází z termínu „odcizení“ („Pospolitost: proti odcizení“). Na druhé straně, z obecného hlediska chybí širší recepce Marxova díla, respektive jeho transformace ve třicátých a poté i šedesátých letech 20. století.

Mezi takto laděné příspěvky je vložen text Zuzany Uhde „Feminismus: rovnost v odlišnosti“, který je pouze referenčního charakteru, kdy autorka zmiňuje autory a autorky v rámci tuzemského feministického myšlení, přičemž nutno podotknout, že základní otázky a problémy vztahu feminismu a kritické teorie jsou předloženy jasně a výstižně. Ondřej Lánský, který se věnuje kolonialismu a postkolonialismu, udává jasné argumenty, proč by se česká kritická teorie měla zabývat problematikou postkoloniálního myšlení: „... konkrétnější důvod, proč má smysl se koloniální a postkoloniální situací zabývat přímo v České republice, staví na metafoře *třetího světa*, kterou v roce 1952 poprvé použil francouzský ekonom, historik a antropolog Alfred Sauvy a která odkazuje k existenci určitého třetího stavu (obdobně jako za Francouzské revoluce) na úrovni celých společností či početných sociálních skupin. Společnosti třetího světa a sociální skupiny třetího světa jsou společenstvím lidí, která určitým způsobem utrpěla evropskou kolonizací“ (s. 206). Lánský zmiňuje Dussela, Todorova, Bhabhu či Fanona a jedná se o velmi detailní, byť zároveň vhodný i jako úvodový, pohled na zvolenou problematiku.

Lánský velmi přesně odkazuje na klinický aspekt postkolonialismu a právě v tomto ohledu dává velice dobrý smysl mluvit o patologii, pokud přijmeme perspektivu psychiatrickou, jak činí již zmíněný Franz Fanon. Musíme také podotknout, že v tuzemském kontextu je postkolonialistické myšlení reprezentováno zejména pěti svazky edice *Postkoloniálního myšlení* vycházející v nakladatelství Tranzit, kdy nejnovějším počinem je Fanonova poslední kniha *Psanci této země*. Problém však znovu spatřuji v zařazení textu, protože rozbíjí návaznost předešlých studií.

Jako jeden z nejlepších textů publikace patříují příspěvek Lucie Cviklové. Cviklová totiž spojuje to, co by čtenář od takto laděné knihy očekával: teoretickou fundaci a praktickou analýzu konkrétního případu. Cviklová vychází zejména z díla Hannah Arendtové a Jürgena Habermase. Důležitým aspektem příspěvku Cviklové je zejména kritický kontext zmíněných teorií, jejich přehodnocení, ale zároveň perspektivy možné aplikace. Cviklová je detailní a argumentačně přesvědčivá.

V podobném tónu se nese i text Petry Gumplové, která také navazuje na Habermase a zmiňuje Chartu 77, přičemž její hlavní perspektiva je nesena analýzou mezi globálního konstitucionalismu a problematikou legality. V souvislosti s Chartou 77 a komunistickým režimem Gumplová píše: „Legalita komunistického režimu začala opět nabývat významu od začátku osmdesátých let, a to zejména proto, že od té doby to byly hlavně právní instituce (soudy a prokuratura), které převzaly roli ‚železné pěsti dělnické třídy‘ od tajné policie a komunistických milic. Odhalit represivní povahu komunistického systému tedy znamenalo demaskovat systém justice a socialistické zákonnosti a poukázat na jejich politickou funkci. Proto Charta 77 komunistický režim kritizovala především jako nezákonný, nikoliv jako nelegitimní, a dovoľávala se dodržování zákona.“ (s. 443) Po tomto příspěvku následuje pasáž o mediál-

ních studiích z pera Lenky Vochové. Její text je však pouhou deskriptí konstituce mediálních studií v České republice bez sebebemenší reflexe a kritického vypořádání se mediálních studií s kritickou teorií, přičemž autorka zdůrazňuje charakter mezinárodnosti. Michael Hauser svou studii o instrumentálním rozumu uvozuje analýzou reálného socialismu a poté přechází k тезím Kosíka a Machovce. Hauserova pasáž je velmi podnětná, čtivá a detailní a v podobném tónu pokračuje i kapitola „Věda a utopie“ od Ladislava Hohoše. Poslední studie od Ondřeje Krochmalného a Pavla Siostrzonka se zabývá vztahem surrealismu a kritické teorie.

Kolektivní monografie vykazuje ihned několik problematických rysů. Její rozdvoulenost mezi nedůsledným zakotvením v oblasti definice pojmů a stručnou referenční povahou v případě některých studií jde ruku v ruce s formální neobratností při řazení příspěvků. Kapitoly měly být spojeny do okruhů, které by si tematicky odpovídaly. Takto je čtenář vystaven asambláži textů, přičemž u některých je velmi složité nalézt uzlový bod, který je spojuje s hlavními myšlenkami publikace. To však nic nezastírá na faktu, že *Kritická teorie společnosti* je důležitým počinem. Ostatně o její aktuálnosti svědčí i současná společenská situace v tuzemském prostředí.

Martin Charvát

Jiří Bystřický a kol.: Mediální moderna: Studie k soudobým formám de-abstrakce a mediality

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014, 162 s.

Publikace *Mediální moderna: Studie k soudobým formám de-abstrakce a mediality*, kterou vydal nakladatel Pavel Mervart v r. 2014, je knihou, jíž její hlavní autor a editor Jiří Bystřický vytvořil jakousi symbolickou tečku za svým životem, který se nečekaně